

WŁADYSŁAWAS WIELHORSKIS (1885–1967) – ISTORIKAS, POLITOLOGAS, VISUOMENĖS VEIKĖJAS

Henryka Ilgiewicz

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius, Lietuva
El. paštas: ilgiewicz@mail.ru; hilgiewicz@yahoo.com

Įteikta 2012-06-06; priimta 2012-09-10

Anotacija. Straipsnyje rašoma apie Władysława Wielhorskio (1885–1967) – lenkų istoriko, politologo, Lietuvos istorijos ir kultūros tyrinėtojo, Politinių mokslų mokyklos Vilniuje direktoriaus gyvenimą ir veiklą. Pirmojo pasaulinio karo metais jis gyveno Balčiuose Žemaitijoje, 1921–1924 m. Kaune, 1924–1941 m. Vilniuje. Gyvendamas Kaune Wielhorskis dalyvavo Lietuvos lenkų visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, lenkų spaudos puslapiuose ne kartą pasisakė prieš antilenkišką Lietuvos vyriausybės politiką, už ką buvo priverstas 1924 m. apleisti Lietuvą. Persikėlęs į Vilnių jis Stepono Batoro universitete apsigynė habilitacinį darbą, 1931–1939 m. vadovavo Politinių mokslų mokyklai, 1935–1939 m. buvo Lenkijos Respublikos seimo narys. Wielhorskio veikla Vilniuje nutrūko Antrojo pasaulinio karo metais. 1939 m. pabaigoje jis neteko darbo. 1940 m. paskelbus Lietuvoje tarybų valdžią, buvo suimtas ir kalintas Vilniuje. 1941 m. prasidėjus Vokietijos ir Sovietų sąjungos karui, išvežtas į Rusijos gilumą, laikytas Gorkio (dabar Nižnij Novgorodas) kalėjime. 1941 m. rudenį paleistas iš kalėjimo dirbo lenkų atstovybėje Kuibyševe (dabar Samara), 1942 m. išvyko į Angliją, dirbo lenkų išėivijos įstaigose ir organizacijose. Gyvendamas emigracijoje Wielhorskis tęsė Lietuvos istorijos, kultūros bei jos santykių su Lenkija tyrinėjimus, 1947 m. išleido Londone monografiją apie Lietuvos ir Lenkijos santykius amžių tėkmėje, o po kelerių metų – studiją apie lietuvių, baltarusių ir lenkų indėlį į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrą, kuri buvo išspausdinta mokslui skirtame išėivijos leidinyje *Alma Mater Vilnensis*. Šie jo darbai pasitarnavo žinių apie Lietuvą plėtrai, leido Lenkų išėivijos universiteto klausytojams ir kitiems išėiviams neužmiršti bei geriau suprasti jų tolimos giminės istoriją ir kultūrą.

Reikšminiai žodžiai: Władysławas Wielhorskis, Politinių mokslų mokykla Vilniuje, Rytų Europos mokslinis tyrimo institutas Vilniuje, tarpukario Vilniaus mokslinis gyvenimas, lituanistiniai tyrinėjimai tarpukario Vilniuje, lenkų išėivijos veikėjai.

Įvadas

Straipsnio tikslas – prisiminti Władysławą Wielhorską (1885–1967) – lenkų istoriką, politologą, Lietuvos istorijos, politikos ir kultūros tyrinėtoją, Rytų Europos mokslinio tyrimo instituto narį ir Politinių mokslų mokyklos Vilniuje direktorių. Straipsnis parengtas remiantis archyvine medžiaga, publikuotais šaltiniais, to meto spauda ir literatūra.

Mokslo metai ir veikla Kaune

Władysławas Wielhorskis gimė 1885 m. kovo 6 d. Źłobičių dvare netoli Źitomyro miesto Ukrainoje. 1903 m. baigęs Źitomyro berniukų gimnaziją jis įstojo į Kijevo universiteto Matematikos-gamtos fakultetą. Studijuodamas išitraukė į nelegalią veiklą, už ką prieš pat studijų baigimą buvo pašalintas iš universiteto. Negalėdamas įsigyti diplomo Rusijos universitetuose, išvyko į tuo metu Austrijos imperijai priklausiusią Krokuvą ir tęsė mokslus Jogailaičių universitete, kurį baigė 1911 m., įsigydamas filosofijos daktaro laipsnį. Baigęs studijas, iki Pirmojo pasaulinio karo dirbo ir gyveno Varšuvoje. Pirmojo pasaulinio karo metus Wielhorskis praleido ūkininkaudamas Balčiuose Raseinių pavieta, kur jo uošvis gydytojas Lewoniewskis turėjo įsigijęs ūkį. Wielhorskis buvo vedęs jo dukrą Celiną Lewoniewską. 1919 m. prasidėjus Lenkijos ir Sovietų Rusijos karui, Wielhorskis įstojo savanoriu į Lenkijos kariuomenę ir kovėsi su bolševikais (Jackiewicz 2003: 321).

1 pav. Władysławas Wielhorskis
Fig. 1. Władysław Wielhorski

Pasibaigus karui, demobilizuotas Wielhorskis su šeima apsigyveno Kaune ir aktyviai įsijungė į visuomeninį bei kultūrinį gyvenimą. Jis dirbo Centriniam lenkų rinkiminiam komitete, Lietuvos Respublikos seimo lenkų frakcijos informaciniame biure, priklausė Kauno lenkų švietimo draugijai ir kitoms lenkų visuomeninėms organizacijoms (Jackiewicz 1997: 233–235; Buchowski 1999: 106–113, 120–121; Ilgiewicz 2006: 107). Taip pat jis bendradarbiavo su Kaune leidžiamu lenkišku laikraščiu *Dzień Kowieński* (*Kauno Diena*), spausdino jame publicistinius straipsnius, pasirašydamas inicialais WW. Buvęs šio laikraščio redaktorius Bogdanas Paszkiewiczzius vėliau savo prisiminimuose apie Kauno laikus rašė, kad laikraštyje spausdinti Wielhorskio straipsniai buvo labai populiarūs tarp lenkų skaitytojų. Guvus protas, platus išsilavinimas bei publicistinis talentas leisdavo jam ne tik vaizdžiai ir tikroviškai aprašyti lenkų bendruomenę dominančius įvykius ir faktus, bet ir sėkmingai diskutuoti su lietuvių politikais. Wielhorskio principingumas ir pilietinė drąsa nepatiko Kauno valdžiai ir 1924 m. jam buvo įsakyta apleisti Lietuvą (Jackiewicz 1997: 24–25; Paszkiewicz 2003: 114–115).

Vadovavimas Politinių mokslų mokyklai Vilniuje

Priverstas palikti Lietuvą Wielhorskis apsigyveno su šeima Vilniuje. Stepono Batoro universitete jis parašė ir apsigynė habilitacinį darbą, 1931 m. buvo paskirtas Aukštesniosios Rytų Europos mokslinio tyrimo instituto mokyklos Vilniuje (*Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*) direktoriumi. 1930 m. įkurta mokykla ruošė specialistus, galinčius dirbti Lenkijos rytinių vaivadijų administracijos, ūkio ir kultūros įstaigose bei organizacijose ir įstaigose, bendradarbiaujančiose su rytinėmis Baltijos šalimis ir Sovietų sąjunga (*Wyższa* 1930). 1932 m. jai buvo suteiktas aukštosios mokyklos statusas, 1933 m. patvirtinti nauji įstatai ir pakeistas pavadinimas į Politinių mokslų mokyklą prie Rytų Europos mokslinio tyrimo instituto Vilniuje (*Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie*) (Statut 1934). Studijuoti į šią mokyklą buvo priimami vidurinių mokslų baigę jaunuoliai bei dirbantys asmenys, jau turintys pilną ar nebaigtą aukštąjį išsilavinimą ir norintys įsigyti antrąją specialybę. Studijos trukdavo trejus metus (*Wskazówki* 1938). Pirmaisiais mokslo metais mokykloje studijavo 122 asmenys, 1932/1933 m. – 198, 1933/1934 – 236. Mokyklos pedagogų kolektyvą 1932/1933 mokslo metais sudarė 29 dėstytojai, 1933/1934 – 33, 1938/1939 – 31. Pats Wielhorskis skaitė paskaitas ir vedė pratybas apie Baltijos šalis (Estiją, Latviją, Lietuvą), taip pat apie Lenkijos Respublikos rytinių žemių gyventojų demografinę ir etninę sudėtį, vadovavo diplominių darbų rašymui (*Sprawozdanie* 1933; *Szkoła* 1934; *Szkoła* 1938; *Monografia* 1936–1937; *Monografie* 1937; *Tomaszewski* 1933–1934). 1935–1939 m. jis buvo Lenkijos Respublikos seimo narys (*Jackiewicz* 2003: 321; *Mękowski* 2009: 391).

Perėmęs vadovavimą mokyklai Wielhorskis turėjo skirti daug pastangų jos materialinei ir mokymo bazei kurti. Pirmiausia reikėjo išspręsti patalpų klausimą. Nuo pat įsikūrimo mokykla kartu su Rytų Europos mokslinio tyrimo institutu glaudėsi buvusiuose Tiškevičių rūmuose prie Nėries, kuriuos Lenkijos religinių tikėjimų ir liaudies švietimo ministerija (*Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*) nupirko Valsytybinei Vrublevskijų vardo bibliotekai. Tačiau patalpų naudojimosi klausimas iki galo nebuvo išspręstas. 1932 m. Wielhorskis su bibliotekos direktoriumi Erwinu Koschmiederiu pasirašė sutartį, kurią 1933 m. patvirtino Lenkijos religinių tikėjimų ir liaudies švietimo ministerija. Pagal šią sutartį biblioteka leido institutui ir mokyklai neatlyginamai naudotis jai priklausančiomis patalpomis (viena didele sale ir trimis kambariais), o institutas įsipareigojo mokėti už sunaudotą elektrą ir prireikus atlikti einamąjį remontą (*Umowa* 1932). Vėliau mokyklai plečiantis biblioteka perleido jai papildomas naujai suremontuotas patalpas (*Protokół* 1934).

Taip pat buvo labai svarbu sukurti parankinę biblioteką, reikalingą mokyklos dėstytojams ir klausytojams. Tokią biblioteką pradėta kaupti 1930 m. Pradžią jai davė už Rytų Europos mokslinio tyrimo instituto biudžetinius pinigus nupirkti ir steigėjų padovanoti leidiniai (apie 200 knygų ir 88 žurnalai). Kitais metais jos fondai gerokai padidėjo. 1931 m. biblioteka turėjo 471 knygą ir 135 periodinius bei tęstinius leidinius, 1932 m. – 1314 knygų, 385 periodinius leidinius ir 33 žemėlapius. Nupirkti reikalingi baldai: stalai, kėdės, trys lentynos ir dvi knygų spintos (*Sprawozdanie* 1931: 6–7).

2 pav. Vilnius, buvę Tiškevičių rūmai, kuriuose tarpukario laikotarpiu veikė Valstybinė Vrublevskių vardo biblioteka, Rytų Europos mokslinis tyrimo institutas ir Politinių mokslų mokykla (dabar čia yra Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka) (Vytauto Balčyčio nuotrauka)

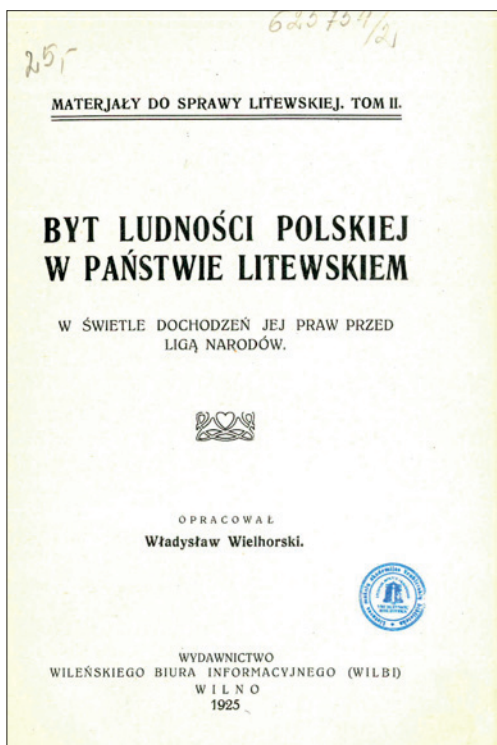
Fig. 2. The former Tyszkiewicz Palace in Vilnius, which hosted the Wroblewski State Library, the Eastern European Research Institute and the School of Political Sciences during the interwar period. Now, the Palace serves as the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. Photo by Vytautas Balčytis

Plečiantis parankinės bibliotekos fondams, institutui ir mokyklai skirtose patalpose darėsi sunku juos sutalpinti ir tvarkyti. 1933 m. Rytų Europos mokslinis tyrimo institutas perdavė savo knygų ir periodinių leidinių fondus Valstybinei Vrublevskių bibliotekai kaip amžinąjį depozitą ir išsipareigojo atiduoti jai naujai gaunamus leidinius. Biblioteka savo ruožtu leido instituto nariams bei Politinių mokslų mokyklos dėstytojams ir studentams naudotis visais jos fondais (Umowa 1932). Instituto depozitas Vrublevskių bibliotekoje su kiekvienais metais vis didėjo. 1933 m. jį sudarė 6 tūkst., 1935 m. – 11 tūkst., 1937 m. – apie 13 tūkst. tomų knygų ir periodinių leidinių (Ze Szkoły 1934; Instytut 1936; Instytut 1937). Svarbią jų dalį sudarė sovietinė literatūra (Wykaz 1935). Depozito fondus tvarkė ir katalogavo du Rytų Europos tyrimų instituto apmokami darbuotojai: Marianas Pieciukiewiczzius ir Maria Obrubańska. Be to, Pieciukiewiczzius aptarnaudavo skaitytojus sovietinės periodikos, o Obrubańska – knygų skaitykloje. Jiems padėdavo bibliotekoje atliekantys praktiką studentai ir savanoriai pagalbininkai (Umowa 1935). Abonementas ir skaitykla aptarnaudavo skaitytojus kiekvieną dieną nuo 11 iki 14 val. prieš pietus ir nuo 18 iki 20 val. po pietų, išskyrus sekmadienius ir religinių bei valstybinių švenčių dienas. Politinių mokslų mokyklos dėstytojams ir klausytojams knygos buvo išduodamos į namus. Laikraščius ir žurnalus jie galėjo skaityti tik skaitykloje. Sovietine literatūra Politinių mokslų mokyklos klausytojai galėjo naudotis gavę iš dėstytojo pažymėjimą, kad jiems tokia literatūra reikalinga studijoms ar moksliniam darbui, o kitų aukštųjų mokyklų studentai bei visi kiti suinteresuoti asmenys – gavę Vrublevskių bibliotekos direktoriaus leidimą (*Regulamin*). Kaip galima spręsti iš

skaitytojų sąrašų, sovietiniai leidiniai turėjo didelę paklausą. Kiekvienais metais jais naudojosi apie 70 skaitytojų. Visų pirma tai buvo Rytų Europos mokslinio tyrimo instituto nariai, Politinių mokslų mokyklos bei Stepono Batoro Universiteto Vilniuje dėstytojai ir studentai, taip pat draugijų nariai, teisininkai bei žurnalistai (Lista 1934–1935; Wykaz 1935–1936). Tarp kitų sovietinės literatūros skaitytojų buvo ir būsimas Nobelio premijos laureatas Czesławas Miłoszas, kuris tuo metu dirbo Vilniaus radijo stotyje (Polskie 1936).

Svarbiausieji Wielhorskiego darbai apie Lietuvą

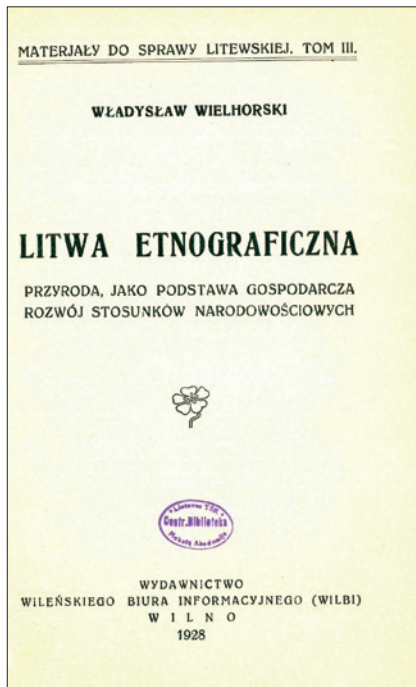
Wielhorskis taip pat aktyviai dalyvavo Vilniaus moksliniame gyvenime, buvo Rytų Europos mokslinio tyrimo instituto ir Vilniaus mokslo bičiulių draugijos tikrasis narys, skaitė tų draugijų susirinkimuose mokslinius pranešimus ir spausdino darbus jų leidiniuose (Instytut 1936; Sprawozdanie 1933b: 45; Sprawozdanie 1939: 46; Wielhorski 1933b). Jo moksliniai interesai daugiausia lietė Lietuvos istoriją ir politiką. Ką tik atvykęs į Vilnių jis paruošė ir 1925 m. išleido dokumentų rinkinį apie lenkų gyventojų padėtį Lietuvos Respublikoje (Wielhorski 1925). Įvadinėje rinkinio dalyje jis

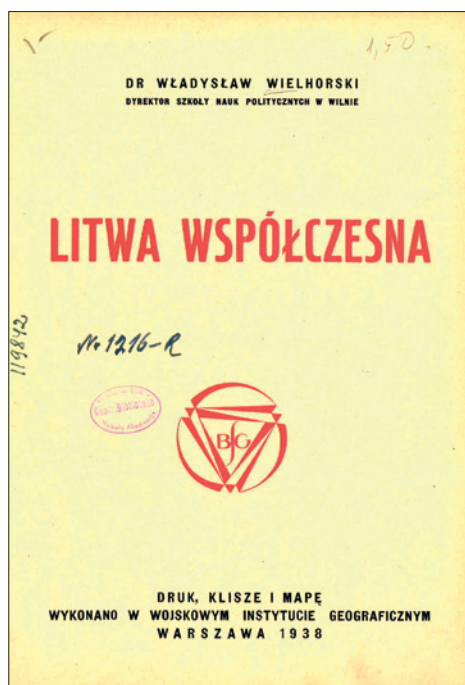
3 pav. Władysława Wielhorskiego knygos *Byt ludności polskiej w państwie litewskim* titulinis puslapis

Fig. 3. The title page of W. Wielhorski book *Byt ludności polskiej w państwie litewskim*

trumpai apžvelgė įvairių Lietuvos regionų gyventojų tautinę sudėtį, lietuvių ir lenkų konflikto užuomazgą XIX a. pab. – XX a. pr. bei jo stiprėjimą Pirmojo pasaulinio karo metais, rusų ir vokiečių politikų pastangas savo tikslams panaudoti lietuvių ir lenkų prieštaravimus bei skirtingus įvairių lietuvių ir lenkų politinių grupuočių siekius atgavus nepriklausomybę, Lietuvos ir Lenkijos valstybių sienų klausimą (Wielhorski 1925: I–XVI). Taip pat jis pateikė duomenis apie lenkų gyventojų Lietuvos Respublikoje skaičių, jų socialinę ir profesinę sudėtį, politinę orientaciją, paminėjo svarbiausias Lietuvos lenkų politines, visuomenines bei kultūrinės organizacijas, švietimo įstaigas, trumpai apžvelgė spaudą (Wielhorski 1925: XIV–XXIV). Tarp rinkinyje publikuojamų dokumentų svarbiausią vietą užėmė Lietuvos lenkų atstovų 1924 m. birželio 1 d. memorialas Tautų Sąjungai (Tautų Lygai), kuriame išvardijami įvairius lenkų pilietinių, religinių ir turtinių teisių pažeidimai Lietuvos Respublikoje (Wielhorski 1925: 1–30). Prieduose pateikiama memoriale išvardytus pažeidimus patvirtinanti dokumentinė medžiaga, pavyzdžiui, Lenkų frakcijos Lietuvos Respublikos seime užklausos gyventojų surašymo ir konfliktų bažnyčiose klausimais, spaudos pranešimai apie išpuolius prieš lenkų tikinčiuosius Kauno bažnyčiose, ištraukos iš Lietuvos Respublikos konstitucijos apie tautinių mažumų teises ir jų pažeidimus kasdieniniame gyvenime, Žemės reformos įstatymas (Wielhorski 1925: 54–71), Vakarų Europos teisininkų atsiliepimai apie šį įstatymą ir jo pasekmes lenkų gyventojams, pranešimai apie lenkų kunigų ir švietimo darbuotojų persekiojimus ir daug kitų dokumentų (Wielhorski 1925: 31–175).

4 pav. Władysławo Wielhorskio knygos *Litwa Etnograficzna* titulinis puslapis
 Fig. 4. The title page of W. Wielhorski book *Litwa Etnograficzna*

5 pav. Władysława Wielhorskiego knygos *Litwa Współczesna* titulinis puslapis
 Fig. 5. The title page of W. Wielhorski book *Litwa Współczesna*

1928 m. Vilniuje pasirodė Wielhorskio knyga, pavadinta *Etnografinė Lietuva: gamta kaip ūkio pagrindas ir tautinių santykių raida (Litwa etnograficzna: Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych)* (Wielhorski 1928). Pirmojoje knygos dalyje, apimančioje devynis skyrius, rašoma apie Lietuvos geografinę padėtį, jos užimamą teritoriją ir valstybės sienų kaitą istorijos tėkmėje, Lietuvos landšaftą, jos vandenį, klimatą, geologinę sandarą, dirvožemio struktūrą, naudingąsias iškasenas ir jų įtaką ūkio raidai (Wielhorski 1928: 7–100). Antroji knygos dalis irgi suskirstyta į devynis skyrius. Pirmuose keturiuose skyriuose pateikiamos bendrosios žinios apie baltų tautas senovėje, paminimos legendos apie lietuvių kilmę, rašoma apie lietuvių kalbos ypatumus, rusų ir lenkų įtaką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrai (Wielhorski 1928: 103–142). Penktame antrosios dalies skyriuje kalbama apie socialinių ir kalbinių santykių raidą XIX a., svarstoma, kokią jiems įtaką turėjo ginkluotieji sukilimai, taip pat caro valdžios represijos po sukilimų (Wielhorski 1928: 143–148). Šeštajame ir septintajame skyriuose išsamiai rašoma apie lietuvių tautinį išsivaduojamąjį judėjimą XIX a. pab. – XX a. pr., analizuojamos prieštaravimų tarp lietuvių ir lenkų priežastys, nušviečiami politiniai lietuvių siekiai 1905 m. revoliucijos ir Pirmojo pasaulinio karo metais, Lietuvos valstybingumo atkūrimas bei lietuvių ir lenkų karinis konfliktas dėl sienų (Wielhorski 1928: 148–176). Aštuntasis knygos skyrius skirtas Lietuvos Respublikoje gyvenusiems lenkams ir jų problemoms (Wielhorski 1928: 176–202). Devintajame, baigiamajame knygos skyriuje,

pateikiamos žinios apie Lietuvos gyventojų skaičių, tankumą, profesinę sudėtį, bando ją įvertinti Pirmojo pasaulinio karo metais patirtus nuostolius ir numatyti tolesnes Lietuvos visuomenės raidos perspektyvas (Wielhorski 1928: 202–210). Knygos gale pridėta 15 istorinių, geografinių ir geologinių žemėlapių.

Tapęs Politinių mokslų mokyklos direktoriumi ir Rytų Europos mokslinio tyrimo instituto nariu, Wielhorskis daugiau dėmesio skyrė įvairiems Lietuvos politikos aspektams. 1933 m. jis rašė apie Lietuvos sienų klausimą ir ekonominę politiką (Wielhorski 1933a; 1933b), o 1935 m. Vilniuje vykusiame VI visuotiniame lenkų istorikų suvažiavime, politinės istorijos sekcijoje, perskaitė pranešimą „Lietuvių tautinės savimonės raidos sąlygos ir šiuolaikinės Lietuvos valstybės susikūrimas“, kuris buvo išspausdintas suvažiavimo darbuose (VI Powszechny 1936: 817; Wielhorski 1935).

6 pav. Władysława Wielhorskiego knygos *Litwa Współczesna* iliustruotas lapas

Fig. 6. Illustrated page of W. Wielhorski book *Litwa Współczesna*

1938 m. išleista dar viena Wielhorskiego knyga, pavadinta *Šiuolaikinė Lietuva (Litwa współczesna)* (Wielhorski 1938). Tais metais kovo 17 d. Lenkijai pateikus ultimatumą, buvo užmegzti diplomatiniai santykiai tarp Lenkijos ir Lietuvos, kas sukėlė lenkų visuomenės susidomėjimą kaimynine šalimi, su kuria dvidešimt metų beveik nebuvo jokių ryšių (Buchowski 1999: 253–268). Išleista Varšuvoje Wielhorskiego knyga turėjo padėti lenkų skaitytojams suprasti lietuvių tautos ir prieš dvidešimt metų atkurtos jos valstybės gyvenimą (Wielhorski 1938: 1). Rašydamas šią knygą Wielhorskis panaudojo kai kurią ankstesnių savo darbų medžiagą, bet gerokai ją praplėtė ir papildė naujais šaltiniais bei dalyko literatūra. Pirmajame knygos skyriuje apžvelgiama geografinė Lietuvos padėtis, jos vandenys (upės, ežerai, jūra, Kuršių marios), gamtos turtai, dirvožemis, miškai, durpiniai, klimatas bei kraštovaizdis (Wielhorski 1938: 3–32). Antrasis skyrius skirtas Lietuvos gyventojams. Jame rašoma apie lietuvių kilmę, kalbą, gentinę santvarką, valstybės

sukūrimą, ekspansiją į kaimynų žemes, krikšto priėmimą, krikščionizacijos kultūrinės pasekmės, rusų ir baltarusių kultūrinę įtaką, visuomeninius ir etninius santykius XIX a., tautinį lietuvių atgimimą, taip pat apie kitas Lietuvoje gyvenančias tautas, jų kultūrinės ir politinės aspiracijas (Wielhorski 1938: 33–60). Trečiajame skyriuje rašoma apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, politinės nepriklausomybės atgavimo idėjos iškilimą ir realizavimą, ginčo dėl Vilniaus priežastis bei esmę, Lietuvos sienų su Latvija ir Vokietija nustatymą ir Klaipėdos klausimą. Tame pačiame skyriuje pateikiama duomenų apie Lietuvos Respublikos administracinį suskirstymą, gyventojų skaičių, tankumą, gyventojų profesinę sudėtį (Wielhorski 1938: 61–90). Ketvirtajame skyriuje rašoma apie Lietuvos politines partijas ir gruputes, Lietuvos Respublikos konstitucijas, politinę santvarką, rinkimų tvarką, vidaus ir užsienio politiką (Wielhorski 1938: 91–128). Penktasis knygos skyrius skirtas Lietuvos kultūrai. Jame kalbama apie lietuvių kultūros raidos ypatumus, švietimą, mokslą, spaudą, literatūrą ir meną, taip pat apie lenkų kultūrinį gyvenimą Lietuvoje (Wielhorski 1938: 129–174). Šeštajame skyriuje apžvelgiama Lietuvos ekonomika. Pateikiama duomenų apie žemės ūkį, miškininkystę, pramonę, prekybą ir transportą, minimi krizės padariniai visam Lietuvos ūkiui ir konkrečioms jo šakoms. Rašoma ir apie akcines bendroves, jų kapitalą, valstybės ir savivaldybių biudžetus (Wielhorski 1938: 175–238). Paskutiniame septintajame knygos skyriuje trumpai aprašomi svarbiausieji Lietuvos istoriniai, architektūros bei gamtos paminklai ir numatomi galimi turistiniai maršrutai (Wielhorski 1938: 239–250). Knygos gale pateikta bibliografija, iš kurios matyti, kad Wielhorskis, rašydamas šią knygą, rėmėsi lenkų, lietuvių, rusų bei vokiečių autorių darbais ir publikuota dokumentine medžiaga. Knyga gausiai iliustruota, pridėtas Lietuvos Respublikos žemėlapis (Wielhorski 1938: 251–254).

Sovietiniuose kalėjimuose ir išėvijoje

Wielhorskio pedagoginę ir mokslinę veiklą Vilniuje nutraukė Antrasis pasaulinis karas. 1939 m. pabaigoje jis neteko darbo, o 1940 m. buvo sovietų suimtas ir kalintas Vilniuje. 1941 m. prasidėjus Vokietijos ir Sovietų sąjungos karui, jis išvežtas į Rusiją, laikytas Gorkio (dabar Nižnij Novgorodas) kalėjime. 1941 m. liepos 30 d. Lenkijos emigracinei vyriausybei Londone pasirašius sutartį su Sovietų sąjungą dėl lenkų armijos SSRS teritorijoje suformavimo bendrai kovai su fašistine Vokietija, sovietinė vyriausybė išipareigojo paleisti kalintus Lenkijos piliečius. Sutartį pasirašė Lenkijos emigracinės vyriausybės atstovas gen. Władysławas Sikorskis ir SSRS ambasadorius Londone Ivanas Majskis, dėl to ji dažnai vadinama Sikorskio ir Majskio sutartimi (Roszkowski 1994: 106). Tarp paleistųjų pagal šią sutartį Lenkijos piliečių buvo ir Wielhorskis. 1941 m. rudenį ištrūkęs iš sovietų kalėjimo, jis kurį laiką dirbo lenkų atstovybėje Kuibyševe (dabar Samara), 1942 m. per Teheraną ir Kairą nusigavo į Londoną, kur dirbo įvairiose lenkų organizacijose. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, jis pasiliko Anglijoje, dėstė Lenkų išėvijos universitete (*Polski Uniwersytet na Obczyźnie, The Polish University Abroad*), aktyviai veikė Lenkų išėvijos mokslinėje draugijoje (*Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Polish Society of Arts and Sciences Abroad*) ir kitose visuomeninėse organizacijose, spausdino

mokslinius darbus išeivių leidiniuose, parašė atsiminimus apie patirtus išgyvenimus sovietų kalėjimuose (Jackiewicz 2003: 321–322; Mękarski 2009: 391–393).

Gyvendamas išeivijoje Wielhorskis neprarado mokslinio suinteresuotumo Lietuva ir, kiek leido galimybės, tęsė Vilniuje pradėtus tyrinėjimus. 1947 m. Londone pasirodė jo monografija *Lenkija ir Lietuva: Tarpusavio santykiai amžių tėkmėje (Polska i Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów)* (Wielhorski 1947), o 1951 m. lenkų išeivijos leidinyje *Alma Mater Vilnensis* – plati studija apie lietuvių, baltarusių ir lenkų indėlį į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrą (Wielhorski 1951). Išeivijoje neturėdamas galimybės pasinaudoti daugeliu šaltinių, jis tą trūkumą iš dalies kompensavo plačiai panaudodamas išeivių sukauptą dokumentinę medžiagą ir jų publikuotus darbus.

Wielhorskis mirė 1967 m. Londone. Lenkų išeivijos veikėjas Stefanus Mękarskis, artimai pažinojęs Władisławą Wielhorską ir dirbęs su juo visuomeninėse organizacijose, prisiminė jį kaip kuklų, nesavanaudį, tikintį, kasdieniniame gyvenime asketinių papročių prisilaikantį žmogų (Mękarski 2009: 392–393).

Išvados

Władysława Wielhorskio (1885–1967) gyvenimas ir veikla buvo glaudžiai susiję su Lietuva. Pirmojo pasaulinio karo metais jis gyveno Balčiuose, tuometiniame Raseinių pavietai Žemaitijoje, 1921–1924 m. Kaune, 1924–1941 m. Vilniuje. Gyvendamas Kaune jis dalyvavo tenykštės lenkų bendruomenės visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, lenkų spaudos puslapiuose ne kartą pasisakė prieš antilenkišką Lietuvos vyriausybės politiką, už ką 1924 m. buvo priverstas apleisti Lietuvą. Persikėlęs į Vilnių, jis Stepono Batoro universitete apsigynė habilitacinį darbą, 1931–1939 m. vadovavo Politinių mokslų mokyklai, išleido kelis vertingus darbus apie Lietuvą, kurie praplėtė tuometinių lenkų skaitytojų žinias apie kaimyninę šalį, su kuria Lenkiją siejo ilga istorinė praeitis. Wielhorskio veikla Vilniuje nutrūko Antrojo pasaulinio karo metais. 1940–1941 m. jis buvo kalintas sovietų kalėjimuose, nuo 1942 m. gyveno Londone. Būdamas emigracijoje Wielhorskis tęsė Lietuvos istorijos, kultūros ir jos santykių su Lenkija tyrinėjimus, 1947 m. išleido Londone monografiją apie Lietuvos ir Lenkijos santykius amžių tėkmėje, o po kelerių metų – studiją apie lietuvių, baltarusių ir lenkų indėlį į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrą, išspausdintą moksliniame Lenkijos išeivijos leidinyje *Alma Mater Vilnensis*. Šie jo darbai pasitarnavo žinių apie Lietuvą plėtrai, leido Lenkų išeivijos universiteto klausytojams ir kitiems išeiviams neužmiršti ir geriau suprasti jų tolimos gimtinės istoriją ir kultūrą.

Literatūra ir šaltiniai

Buchowski, K. 1999. *Polacy w niepodległym Państwie Litewskim 1918-1940*. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.

Ilgiewicz, H. 2006. Kauno lenkų švietimo draugija (1909-1932 metai), *Kauno istorijos metraštis* 7: 103–109.

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. 1936, *Ateneum Wileńskie* 9: 451.

- Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. 1937, *Ateneum Wileńskie* 12: 682.
- Jackiewicz, M. 1997. *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Jackiewicz, M. 2003. *Polacy na Litwie 1918-2000: Słownik biograficzny*. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione. Warszawa: Wydawnictwo Andrzej Frukacz. Ex Libris – Galeria Polskiej Książki.
- Lista czytelników uprawionych do korzystania ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na rok 1934/1935*. 1934–1935. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, Fondas 75, Byla 23/3: 131.
- Mękarski, S. 2009. Prof. dr Władysław Wielhorski, in Portalski, S. *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*. London, 391–393.
- Monografia Estonii*. Wilno. 1936–1937 [Paskaitų konspektas apie Estiją]. LMAVB, RS, F. 223, B. 13.
- Monografie państw bałtyckich: Łotwa*. Wilno. 1937 [Paskaitų konspektas apie Latviją]. LMAVB, RS, F. 223, B. 22.
- Paszkievicz, B. 2003. *Pod znakiem „Omegi“*. Przygotował do druku i indeks osób opracował Adam Gałkowski. Słowem wstępnym opatrzył i całość krytycznie przejrzał Piotr Łossowski. Warszawa: Wyd. NERITON, Instytut Historii PAN.
- Polskie Radio Rozgłośnia do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich*. Wilno, dn. 23 lipca 1936 r. 1936. LMAVB, RS, F. 75, B. 23/3: 252.
- Protokół przejścia przydzielonego lokalu do użytku Dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie przez Dyrekcję Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich*. Wilno, dn. 5 czerwca 1934 r. 1934. LMAVB, RS, F. 75, B. 7/2.
- Roszkowski, W. 1994. *Historia Polski 1914-1993*. Wydanie trzecie rozszerzone. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sprawozdanie z działalności Biblioteki Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za I i II semestr 1930/1931 r.* 1931. LMAVB, RS, F. 75, B. 23/1: 6-7.
- Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za rok akademicki 1931/1932 i początek roku 1932/1933 do 1 grudnia 1932 r.*, wygłoszone przez dyrektora Instytutu inż. Władysława Wielhorskiego na zebraniu ogólnym INBEW dn. 11 grudnia 1932 r. 1933, *Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej* 1: 261–266.
- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1932*. 1933b. Wilno.
- Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938*. 1939. Wilno.
- Statut Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, zatwierdzony 19 lutego 1930 r. przez Ministra WR i OP Sł. Czerwińskiego (Nr.IV.SW-1010/30); zmieniony decyzją Ministerstwa WR i OP z 14 września 1933 r. Nr. IV-NS-4483/33. 1934, in *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodnie*. Wilno, 3–7.
- Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*. 1934. Wilno.
- Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937*. 1936. Wilno.
- Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*. 1938. Wilno.
- Tomaszewski, W. 1933-1934. *Praca dyplomowa p. t. Wypadki polityczne w Nadbałtyce w związku z akcją przeciw bolszewicką* [Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, F. 176, Ap. 1, B. 1.
- Umowa dodatkowa Nr 2, zawarta przez Kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie Dr. Stefana Burchardta i Dyrektora [Szkoły Nauk Politycznych] Instytutu Naukowo-Badawczego*

- Europy Wschodniej w Wilnie Dr Władysława Wielhorskiego dn. 21 stycznia 1935 r.* 1935. LMAVB, RS, F. 75, b. 7/2: 142.
- Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony. Wilno, dn. 4 czerwca 1932 r.* 1932. LMAVB, RS, F. 75, B. 7/2: 141.
- VI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. 1936, *Ateneum Wileńskie* 11: 816–819.
- Wielhorski, W. 1925. *Byt ludności polskiej w państwie litewskim: w świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów.* Wilno.
- Wielhorski, W. 1928. *Litwa etnograficzna: Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych.* Wilno: Wydawnictwo Wileńskiego Biura Informacyjnego.
- Wielhorski, W. 1933a. *Polityka ekonomiczna Litwy.* Warszawa.
- Wielhorski, W. 1933b. Sprawy terytorialne w polityce Litwy, *Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej* 1: 1–50.
- Wielhorski, W. 1935. *Warunki rozwoju świadomości narodowej Litwinów i powstania współczesnego państwa litewskiego (1861-1920).* Lwów (Odbitka z Pamiętnika Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r. Referaty).
- Wielhorski, W. 1938. *Litwa współczesna.* Warszawa.
- Wielhorski, W. 1947. *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów.* London: The Polish Research Centre LTD.
- Wielhorski, W. 1951. Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego, *Alma Mater Vilnensis.* Londyn, 21–157.
- Wykaz czytelników korzystających z działu „Sovietików” w 1935/1936 roku akademickim. 1935–1936.* LMAVB, RS, F. 75, B. 23/3: 131.
- Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej: Statut.* 1930. Warszawa.
- Wskazówki ogólne i przepisy dla słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, in *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie.* 1938. Wilno.
- Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. 1937, *Ateneum Wileńskie* 12: 682.

WŁADYSŁAW WIELHORSKI (1885–1967) – HISTORIAN, POLITICAL SCIENTIST AND PUBLIC FIGURE

Henryka Ilgiewicz

Lithuanian Culture Research Institute, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius, Lithuania

Summary. The paper introduces the reader to life and work of Władysław Wielhorski – Polish historian, political scientist, researcher of Lithuanian history and culture, and director of the School of Political Sciences in Vilnius. During the First World War, he lived in Balčiai (Samogitia), in 1921–1924 – in Kaunas and in 1924–1940 – in Vilnius. While residing in Kaunas, he was an active member of the Polish community. He frequently commented on the anti-Polish policy undertaken by the Lithuanian government and therefore was forced to leave Lithuania in 1924.

Once he moved to Vilnius, Wielhorski defended his habilitation thesis at the Stefan Batory University. During 1931–1939, he was the appointed head of the School of Political Sciences. In 1935–1939, he was a member of Sejm of Poland. Wielhorski's activities in Vilnius were interrupted with the outbreak of WW2. At the end of 1939, he lost his job and soon was arrested by the Soviet regime and imprisoned in Vilnius. In 1941, he was deported to Gorky (now Nizhny Nov-

gorod), soon released from prison and began working at the Polish representation in Kuibyshev (now Samara). In 1942, he moved to England and worked for various institutions and organisations of Polish Diaspora. During his emigration, Wielhorski continued to research Lithuanian history and culture as well as relations between Lithuania and Poland. In 1947, he published a monograph on the history of Lithuanian–Polish relations and later he authored a study on the influence of Lithuanians, Poles and Byelorussians on the culture of the Lithuanian Grand Duchy. The study was published in the scientific journal of Polish Diaspora “Alma Mater Vilnensis”. These publications contributed to dissemination of knowledge about Lithuania and provided students of the University of Polish Diaspora with better understanding of the history and culture of their homeland.

Keywords: Władysław Wielhorski, School of Political Sciences in Vilnius, Eastern European Research Institute in Vilnius, scientific life in Vilnius between WW1 and WW2, public figures of Polish Diaspora.

Henryka ILGIEWICZ. Habituota daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. 1990–1992 m. daktaro studijos Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos institute. 2001–2004 m. neakivaizdinė habilitacinė stažuotė Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos institute. 1992 m. Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos institute suteiktas daktaro laipsnis už darbą „Lietuvos krikštas ligšiolinių tyrimų šviesoje“. 2007 m. Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Istorijos institute suteiktas humanitarinių mokslų (istorijos) habilituoto daktaro laipsnis už darbą „Vilniaus mokslo draugijos ir institucijos XIX amžiuje“. Pagrindinės mokslinių interesų sritys: Lietuvos ir Lenkijos istorija, Lietuvos kultūros istorija, mokslo istorija. Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrijos, Lietuvos lenkų mokslininkų draugijos (Stowarzyszenie Polaków Naukowców Litwy), Lenkų mokslo draugijos išeivijoje (Polish Society of Arts and Sciences Abroad). Pasaulinės lenkų išeivijos tyrimų tarybos (World Research Council on Poles Abroad) narė. Monografijos: 1. Ilgiewicz, Henryka. 2005. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*. Toruń: Wyd. Adama Marszałka. 480 p.; 2. Ilgiewicz, Henryka. 2008. *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. 668 p.

Henryka ILGIEWICZ. PhD with Habilitation, senior researcher at the Lithuanian Culture Research Institute in Vilnius. 1990–1992 – doctoral studies in the Institute of History at Adam Mickiewicz University of Poznan (Poland); 2001–2004 – extramural habilitation internship in the Institute of History at Adam Mickiewicz University of Poznan; Her PhD was granted in 1992 by the Institute of History at Adam Mickiewicz University of Poznan and entitled “The christening of Lithuania in Previous Research”. Her Habilitation was granted in 2007 by the Institute of History at Adam Mickiewicz University of Poznan for her thesis “Scientific Societies and Institutions in Vilnius in 19th century”.

Main areas of academic interests: the history of Lithuania and Poland, the history of Lithuanian culture, the history of science.

Membership in the Lithuanian Society of Historians and Philosophers, the Society of Polish Academics in Lithuania, the Polish Society of Arts and Sciences Abroad, and in the World Research Council of Poles Abroad. Monographs: 1. Ilgiewicz, Henryka. 2005. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku* [Scientific societies and institutions in Vilnius in the 9th century]. Toruń: Wyd. Adama Marszałka. 480 p.; 2. Ilgiewicz, Henryka. 2008. *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy* [Societates Academicae Vilnenses: The Friends of Science Society in Vilnius (1907–1939) and its ancestors]. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. 668 p.